

## ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 94 (477): 378.4 «1805/1820»

Вадим Жук

### НАУКОВО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ МЕДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХАРКІВСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ПОЧАТКУ ЙОГО ІСНУВАННЯ

*У статті розглядається професійна діяльність науково-педагогічних кадрів медичного факультету Харківського імператорського університету у перші роки його існування. Висвітлюються їх освітня, наукова та практична робота, рівень кваліфікації та внесок кожного з них у справу розбудови інфраструктури цього вищого навчального закладу і організації та розвитку навчального процесу у ньому. Аналізується роль перших харківських учених-медиків у процесі становлення вищої медичної освіти на території Наддніпрянської України.*

*Ключові слова:* Харківський університет, медичний факультет, професор, викладач, ад'юнкт.

Першим університетом на території Наддніпрянської України був Харківський імператорський університет, відкритий 1805 р. Серед факультетів, які тоді в ньому існували, функціонував і медичний. Процес його становлення відбувався у складних умовах відсутності належної матеріально-технічної бази і нестачі кваліфікованих науково-педагогічних кадрів, через що Міністерство народної освіти вимушене було запрошувати для викладання у ньому значну кількість закордонних учених. Першим ученим-медикам Харківського університету довелося докладати чималих зусиль для початкової розбудови свого факультету. Ситуацію ускладнював і той факт, що через малу кількість студентів у перші роки існування факультету регулярний навчальний процес на ньому був відсутній. Таким чином, науково-освітня діяльність перших харківських учених-медиків проходила у специфічних умовах розбудови і становлення медичного факультету.

Проблематика діяльності науково-педагогічних кадрів Харківського імператорського університету була порушена у працях сучасних дослідників історії науки і освіти на українських землях у ХІХ ст. В. Онопрієнка [1], Н. Шип [2], О. Пилипчука [3] та інших. Але означена тематика була висвітлена в них у загальному, поверхневому контексті. Проблеми початкової розбудови інфраструктури вищих навчальних закладів та навчального процесу у них залишаються актуальними і на сучасному історичному етапі.

Метою цієї статті є дослідження, розкриття і аналіз широкого кола аспектів професійної діяльності перших професорів і викладачів медичного факультету Харківського імператорського університету і їх внеску у становлення та розбудову вищої медичної освіти на теренах Наддніпрянської України.

Зародження вищої медичної освіти на українських землях було тісно пов'язане з відкриттям у 1805 р. Харківського імператорського університету. Згідно університетського статуту 1804 р., на медичних відділеннях (факультетах) університетів Російської імперії передбачалося функціонування шести кафедр: 1) анатомії, фізіології і судової медицини; 2) патології, терапії і клініки; 3) лікарської фармакології, фармації і медичної словесності; 4) хірургії; 5) повивального мистецтва; 6) ветеринарії [4, стб. 269]. Але повноцінне навчання студентів-медиків, у тому числі читання лекцій, у Харківському університеті почалося лише у 1811 р., а практичні заняття студентів в університетських клініках стали проводитися тільки з 1814 р. [5, с. 475].

Головною перешкодою масовому залученню молодих людей до лав студентів медичного факультету у ті часи була відсутність його матеріально-технічної бази (анатомічного театру, хірургічної та терапевтичної клінік, кабінетів, лабораторій, інструментів, препаратів тощо). Тому, наприклад, у 1809 р. на факультеті навчалось лише три студенти. Тогочасний попечитель Харківського навчального округу С. Й. Потоцький навіть пропонував закрити медичний факультет. Але його позиція не знайшла підтримки у Міністерстві народної освіти, яке того часу очолював О. Розумовський. Більше того, сам імператор Олександр І висловив бажання, щоб у Харківському університеті продовжував існувати медичний факультет [6, с. 56]. І поступово кількість студентів почала збільшуватись. Якщо 1808 р. випускником медичного факультету став лише один студент, 1809 р. – 2, 1812 р. – 1, то вже 1814 р. дипломи про вищу медичну освіту отримали 8, а 1815 р. – 9 харківських студентів [7, с. 12].

Отже, на перших порах функціонування медичного факультету його професори і викладачі були змушені займатись переважно науковою та організаційною роботою. За дорученням Ради університету впродовж 1805–1807 рр. вони читали лекції вихованцям Харківського колегіуму, яким

було дозволено з цією метою відвідувати університет [8, с. 16]. Також перші університетські учені-медики працювали над підготовкою до відкриття навчально-допоміжних закладів і подальшим їх облаштуванням, розробляли навчально-методичну літературу, писали наукові праці, відправлялись в інспекторські поїздки по підвідомчих університету закладах Харківського навчального округу і т. п.

У перші роки існування Харківського імператорського університету більшість його викладачів складали іноземці. Не був виключенням у цьому відношенні і медичний факультет, чотири з шести перших викладачів якого були запрошені викладати на ньому з-за кордону. А один з двох вітчизняних викладачів – А. Я. Калькау – хоч і був підданим Російської імперії, але також мав іноземне походження. Та найпомітнішою постаттю серед перших професорів-медиків Харківського університету був саме вітчизняний учений-практик Павло Михайлович Шумлянський, який завдяки своєму досвіду і знанням 1805 р. був запрошений очолити тамтешню кафедру хірургії. Він же став і першим деканом медичного факультету цього вищого навчального закладу [7, с. 158].

П. Шумлянський народився у 1754 р. на Полтавщині. Навчався у Києво-Могилянській академії, потім у Петербурзькому військовому сухопутному шпиталі, закінчивши який, отримав звання лікаря. Пізніше він довершував свої знання за кордоном і 1790 р. захистив у Страсбурзькому університеті докторську дисертацію «*De proxima toricae inflammationis causa*» («Про безпосередню причину місцевого запалення»), яка потім була перекладена німецькою мовою і внесена до покажчика вибраних творів для хірургів, надрукованого 1794 р. у Лейпцигу [5, с. 531].

Після повернення на батьківщину П. Шумлянський був по чергово професором Петербурзького військового сухопутного шпиталю, Кронштадтського училища і, нарешті, найпрестижнішого на той час медичного навчального закладу у Російській імперії – Московської медико-хірургічної академії. У 1805 р. П. Шумлянський був переведений до Харківського університету. На той час йому йшов уже 52-й рік і він став найстаршим викладачем на медичному факультеті. Авторитету Павлу Михайловичу додавало й те, що у нього за плечима вже був чималий досвід, як викладацької, так і практичної (хірургічної) роботи [7, с. 158].

Професор П. Шумлянський став основоположником наукової роботи медичного факультету Харківського університету. Його друковані праці були присвячені питанням оперативної хірургії, терапії, лікуванню вивихів та інфекційних хвороб, протипожежної допомоги, вивченню лікувальних властивостей мінеральних вод Полтавської та Харківської губерній, а також організації медичної освіти [6, с. 83]. Також він вважається одним із засновників вітчизняної гістології. Павлу Михайловичу було доручено Радою університету виступити з актовою промовою «Про фізичні способи життя» на щорічних урочистих зборах університету, які відбулися 30 серпня 1806 р. [7, с. 159].

Позитивні відгуки мала й педагогічно-викладацька діяльність П. Шумлянського. Також Павло Михайлович був одним з небагатьох викладачів університету того періоду, які вживали під час своїх лекцій українську мову [5, с. 971]. Завдяки багаторічним зусиллям П. Шумлянського, у 1814 р. була нарешті відкрита хірургічна, а 1815 р. – і терапевтична університетські клініки. Хірургічна клініка, директором якої став сам Павло Михайлович, розташовувалася у невеликому приміщенні на шість ліжок. Упродовж перших п'яти років щорічна кількість хворих у ній не перевищувала 26 осіб [9, с. 115]. П. Шумлянський працював у Харківському університеті до 1817 р., після чого за станом здоров'я вийшов на пенсію. Помер Павло Михайлович 1821 р. у Харкові.

Першим викладачем кафедри повивального мистецтва Харківського імператорського університету був Авраам Якович Калькау. Він народився 1779 р. у Москві. Університетську освіту отримав у Московському та Єнському університетах. 1801 р. у Віттенберзькому університеті здобув ступінь доктора філософії, а захистивши 1805 р. у Геттінгенському університеті дисертацію «Періодичні зміни органічного тіла», став доктором медицини і хірургії. З 1807 р. він почав працювати у Харківському університеті на посаді ад'юнкта. За відсутності регулярних занять на медичному факультеті, в перші роки діяльності у Харкові Калькау займався обробкою і складанням енциклопедії та методології медицини. Згодом читав курси повивального мистецтва, акушерства та дієтетики, медичної словесності і енциклопедії медицини [7, с. 301–302].

У 1811 р. А. Калькау подав на розгляд факультету наукову працю «Введення у медичну науку» для обрання на посаду екстраординарного професора. Декан медичного факультету, професор П. Шумлянський та професор В. Дрейсиг «знайшли її сповненою ерудиції, корисною не тільки для студентів, а й взагалі для всіх осіб, що присвячують себе вивченню медицини, і тому такою, що заслуговує бути надрукованою» [5, с. 623]. Його сучасник та колега, професор латинської словесності і старожитностей К.-Д. фон Роммель у своїх спогадах відзначав, що Калькау був одним з вітчизняних викладачів Харківського університету на початку його існування, хто був добре обізнаним з німецькою літературою та визначався тонким розумінням найкращих її представників [10, с. 61]. Помер А. Калькау у січні 1812 р. [5, с. 624].

Першим викладачем кафедри патології, терапії і клініки у Харківському університеті був Вільгельм Фрідріх Дрейсиг. Цей німецький учений-практик народився 1770 р. у Галле. Навчався у місцевому університеті, а потім написав дисертацію «Офтальмія (запалення очей) новонароджених» та захистив її 1793 р. у Ерфуртському університеті, ставши доктором медицини. До Харкова Дрейсиг прибув у 1807 р. [7, с. 137–138]. Оскільки на перших порах навчання на медичному факультеті не проводилося, то Дрейсиг займався переважно науковою роботою. Так, він підготував та подав 1812 р. до Ради університету підручник з патології, написаний латинською мовою [5, с. 279].

В. Дрейсиг став першим директором відкритої 1815 р. університетської терапевтичної клініки. Упродовж 1813–1815 рр. він був деканом медичного факультету. Також В. Дрейсиг займався у Харкові приватною медичною практикою. Він користувався великою популярністю серед місцевого населення і мав чималу клієнтуру, навіть не дивлячись на те, що не володів російською мовою. Коли почалося навчання на медичному факультеті, В. Дрейсиг читав курси загальної патології, приватної патології та терапії хронічних хвороб. Також він активно займався організаційною роботою в університеті [7, с. 138]. Помер В. Дрейсиг у 1819 р. від типової для тогочасного Харкова хвороби – нервової лихоманки. Усі чиновники університету були присутні на його похованні, а вдячні студенти не відходили від будинку свого наставника впродовж трьох останніх днів його життя [11, с. 822].

На кафедру лікарської фармакології, фармації і медичної словесності у 1806 р. ординарним професором був призначений Георгій Георгійович Корритарі. Він народився 1772 р. в Угорщині. Вивчав медицину та хімію в Єнському університеті. 1806 р. здобув у Будапешті ступені доктора медицини та магістра окулістики. У Харківському університеті Корритарі читав латинською мовою курси фармакології, історії медицини і медичної словесності. У 1807 р. він був деканом медичного факультету. Того ж року Корритарі було доручено виголосити на щорічних урочистих зборах університету промову, що мала назву «Про об'єднання вивчення медицини і філософії». З власної ініціативи професор надавав безкорисну медичну допомогу мешканцям міста, які потерпали від хвороб очей. Г. Г. Корритарі недовго пропрацював у Харкові, пішовши з життя 1810 р. [7, с. 85–87].

Першим професором кафедри ветеринарії Харківського імператорського університету був Федір Васильович Пільгер. Він народився 1760 р. у німецькому місті Ветцларі, вивчав медицину у Гіссенському та Ерлангенському університетах, потім працював, поєднуючи викладацьку діяльність з медичною практикою. У 1806 р. Пільгер приступив до виконання обов'язків у Харківському університеті. На той час він уже був відомим ученим. Серед його наукових праць варто відзначити «Систематизований посібник з практичної і теоретичної ветеринарії» у 2-х книгах (1801–1804 рр.) [5, с. 500]. Першою ж працею Пільгера у Харкові був «Короткий роздум про лютуючу у деяких губерніях серед рогатої худоби інфекцію» [7, с. 303].

Одночасно Ф. Пільгер займався і медичною практикою, причому, лікуючи, як тварин, так і людей. Ця його діяльність була настільки успішною, що від пацієнтів не було відбою, а його сучасник, професор латинської словесності і старожитностей Харківського університету К.-Д. фон Роммель називав його у своїх спогадах «геніальним ветеринаром і медиком» [10, с. 67]. Але надання Ф. Пільгером медичної допомоги людям формально було незаконним, оскільки він не мав диплому лікаря. Примітно, що саме присудження Пільгеру ступеня доктора медицини і хірургії у Дерптському університеті, яке супроводжувалося скандалом, оскільки він отримав його без захисту дисертації і без складання будь-яких екзаменів, стало однією з причин розробки і введення у дію уніфікованих правил набуття медичних ступенів у всій Російській імперії [12, стб. 481, 484].

Ф. Пільгер працював у Харківському університеті до 1820 р. За час своєї роботи на медичному факультеті він читав зоопатологію, настанови про вигодовування скота, краніологію та деякі інші курси [7, с. 309]. Причому, порівняльне вивчення хвороб людей і тварин Ф. Пільгер використовував, як у лікарській практиці, так і у процесі викладання студентам університету. Варто відзначити, що саме професор Ф. Пільгер був ініціатором і розробником проекту заснування ветеринарного інституту при Харківському університеті [5, с. 478–479]. Це відбулося 1807 р., але ветеринарна школа при університеті була відкрита лише 1842 р., уже без його участі. З 1849 р. вона була перетворена у ветеринарне училище, а у 1863 р. – нарешті, у ветеринарний інститут. Також саме Пільгер заснував 1817 р. перший ветеринарний журнал у Російській імперії «Украинский домовод», в якому друкував свої наукові розвідки [11, с. 767]. Помер Ф. Пільгер у 1828 р.

З іменем німецького ученого Людвіга Йосиповича Ванноті пов'язане заснування у Харківському університеті кафедри анатомії, фізіології і судової медицини, а також відкриття анатомічного театру і анатомічного музею. Ванноті народився 1771 р. у місті Фрайбург у Брайсгау. Вищу освіту отримав у місцевому Фрайбурзькому університеті, де 1798 р. також здобув і ступінь доктора медицини. На службу до Харківського імператорського університету Ванноті був

запрошений попечителем Харківського навчального округу С. Потоцьким ще до його відкриття, а прибув до міста у травні 1805 р. [7, с. 1]

Ставши ад'юнктом кафедри анатомії, фізіології і судової медицини, а також прозектором у Харківському університеті, Л. Ванноті активно долучився до розбудови цього новоствореного вищого навчального закладу. Завдяки його зусиллям і наполегливості 1806 р. в університеті був відкритий анатомічний театр, облаштуванням якого, у тому числі й виготовленням інструментів і препаратів, він займався особисто [13, с. 9]. За півтора десятиліття роботи у Харківському університеті Л. Ванноті читав латинською мовою курси анатомії, фізіології, енциклопедії медицини, судової медицини та медичної поліції, антропології, фармакології, фармації, історії медицини і медичної словесності, а також завідував фармацевтичною лабораторією [13, с. 17–18].

З 1806 по 1813 рр. Л. Ванноті виконував обов'язки секретаря медичного факультету. У 1810 р., після смерті професора Г. Корритарі, він отримав кафедру фармакології, рецептури та історії медицини, на якій викладав до самої своєї кончини. 1811 р. він був затверджений на посаді екстраординарного професора, а вже через рік – призначений ординарним професором фармакології і пов'язаних з нею наук [7, с. 2]. 1807 р. Ванноті у співавторстві з професором В. Ф. Дрейсигом підготував ґрунтовну доповідь на тему «Про жакхливе забруднення міста Харкова, яке породжує різні хвороби» [13, с. 12].

У 1818 р. Л. Ванноті виступив на щорічних урочистих зборах університету з актовою промовою «Про ймовірну виликівність майже усіх хвороб». Помер Л. Ванноті після тривалої хвороби 1819 р. у віці 48 років. Причому, поважний професор пішов з життя, знаходячись у крайніх злиднях – у його дружини навіть не було коштів на його поховання [13, с. 20]. Як зазначає видатний український історик, професор Д. Багалій, Л. Ванноті був відданим науці ученим, що належав до тих небагатьох іноземних професорів, які оволоділи російською мовою та «увійшли в інтереси російського суспільного життя» [11, с. 820].

Таким чином, першим професорам і викладачам медичного факультету Харківського імператорського університету доводилося за відсутності необхідної інфраструктури розробляти і налагоджувати навчальний процес майже з нуля. Оскільки упродовж 1805–1811 рр. повноцінного регулярного навчального процесу на медичному факультеті не було, то представники його професорсько-викладацького корпусу займалися в цей період переважно науковою та організаційною роботою. Завдяки їм в університеті були відкриті терапевтична і хірургічна клініки, анатомічний театр та анатомічний музей, лабораторії і кабінети, а також виготовлена або закуплена (у тому числі й з-за кордону) чимала кількість медичних інструментів, приладів та препаратів.

Характерною особливістю було те, що більшість фундаторів вищої медичної освіти на території Наддніпрянської України складали іноземні учені, оскільки вітчизняних науково-педагогічних кадрів відповідної підготовки і кваліфікації у ті часи гостро бракувало. Також більшість тогочасних учених-медиків Харківського університету поєднували освітню й наукову діяльність з медичною практикою, причому, іноді лікуючи людей на безоплатній основі. Отже, зусиллями перших науково-педагогічних працівників медичного факультету Харківського імператорського університету на початку XIX ст. був закладений фундамент для подальшого розвитку, як власне цього вищого навчального закладу, так і в цілому української медичної освіти і науки.

#### *Список використаних джерел*

1. Онопрієнко В. І. Історія української науки XIX – XX століть: Навч. посіб. / В. І. Онопрієнко. – К.: Либідь, 1998. – 304 с.
2. Шип Н. А. Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк / Н. А. Шип. – К.: Институт истории Украины, 1991. – 172 с.
3. Пилипчук О. Я. Історія науки та освіти в Україні (найдавніші часи – перша третина XX ст.): Навч. посіб. з українознавства / О. Я. Пилипчук, О. Ф. Коновець, Л. П. Яреско. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 80 с.
4. Уставы императорских Московского, Харьковского и Казанского университетов [5 ноября 1804 г.] // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения (1802–1825). – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1864. – Т. 1. – Стб. 264–301.
5. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1 (1802–1815 гг.) / Д. И. Багалей. – Харьков: Паровая типография и литография «Зильберберг», 1893–1898. – 1204 с.
6. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков: Типография фирмы «Адольф Дарре» (Издание Харьковского университета), 1906. – 329 с.
7. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. И. П. Скворцова и Д. И. Багалей. – Харьков: Типография «Печатное дело» князя К. Н. Гагарина (Издание Харьковского университета), 1905–1906. – V, 471, 314, XVI с.
8. Рославский-Петровский А. Об учёной деятельности императорского Харьковского университета в первое десятилетие его существования / А. Рославский-Петровский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1855. – № 7. – С. 1–36.
9. Фойгт К. К. Историко-статистические записки об императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 года / К. К. Фойгт. – Харьков: Типография Харьковского университета, 1859. – 173 с.
10. Роммель, К.-Д. фон. Пять лет из истории Харьковского

университета. Воспоминания профессора Роммеля о своем времени, о Харькове и Харьковском университете (1785–1815) / К.-Д. фон Роммель. – Харьков: Типография Харьковского университета, 1868. – 111 с. 11. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 2 (1815–1835 гг.) / Д. И. Багалей. – Харьков: Паровая типография и литография «М. Зильберберг и сыновья», 1904. – 1204 с. 12. О разрешении затруднений, происходящих от разнообразия экзаменов медицинских в Главном медицинском управлении и в университетах [22 августа 1808 г.] // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения (1802–1825). – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1864. – Т. 1. – Стб. 481–485. 13. Попов М. А. Первый профессор анатомии в императорском Харьковском университете Людвиг Осипович Ванноти / М. А. Попов. – Харьков: Паровая типография и литография «Зильберберг», 1900. – 29 с.

**Вадим Жук**

**НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА МЕДИЦИНСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ХАРЬКОВСКОГО ИМПЕРАТОРСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ВНАЧАЛЕ ЕГО СУЩЕСТВОВАНИЯ**

*В статье рассматривается профессиональная деятельность научно-педагогических кадров медицинского факультета Харьковского императорского университета в первые годы его существования. Освещаются их образовательная, научная и практическая работа, уровень квалификации и вклад каждого из них в дело развития инфраструктуры этого высшего учебного заведения и организации и развития учебного процесса в нём. Анализируется роль первых харьковских ученых-медиков в процессе становления высшего медицинского образования на территории Поднепровской Украины.*

*Ключевые слова:* Харьковский университет, медицинский факультет, профессор, преподаватель, адъюнкт.

**Vadym Zhook**

**SCIENTIFIC-EDUCATIONAL ACTIVITY OF PROFESSOR'S STAFF OF MEDICINE FACULTY OF KHARKIV IMPERIAL UNIVERSITY AT THE BEGINNING OF HIS ESTABLISHING**

*The article deals with professional activity of scientific-pedagogical staff of Medical faculty of Kharkiv Imperial University at the first years after establishing. It is reviewed their educational, scientific and practical work, qualification level and contribution each of them to the creating of University's infrastructure, forming and developing educational process there. The role of first Kharkiv's scientist-medic is analysed during the process of formation higher medical education on the area of Dnieper Ukraine.*

*Key words:* Kharkiv University, Medicine faculty, professor, educators, adjunct.